

Romano džaniben – ňilaj 2006
Časopis romistických studií

Amaro pajtrin Romano džaniben avel avri paľikerindos
la Kulturakere Ministerstvoske andre Čechiko Republika.

Kado lil kerđilas anda kodo, hod' i Filozoficko fakulta andi Karloski univerzita
rodelas informaciji paj Rrom taj kamelas te del le anglal ávere žejnenge.

Kadi keňva sas poťindi anda programo, savo kamel te vezetij e Rromen
andej lenge rromane sokáša. I Praha kado programo phuterdas ando berš 2006

Vaš kado numeros amen diňa love e organizacija Next Page.
Amen savore džene la ašaras, hoj kamel te hazdel opre the te barvaľarel
e romaňi čhib the e romaňi literatura.

O Next Page resel love khatar o Open Society Institute Peštate.

Anda peske louve das ame i nadacija Arbor Vitae

Tento časopis vychází díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky.

Toto číslo je výstup z výzkumného záměru č. 206809
realizovaného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze

Publikace byla financována hlavním městem Prahou z Celoměstských programů
na podporu aktivit národnostních menšin a integrujících se cizinců na území hl. m. Prahy
pro rok 2006

Tato publikace vyšla v rámci projektu "Podpora vydávání v romštině" za laskavého přispění
nadace Next Page, financována organizací Open Society Institute v Budapešti.

Projekt je financován za finanční podpory Nadace Arbor Vitae

— Milena a výzkum pohádek

„*I myself am not a folklorist*“ – pokoušela se se svou obvyklou skromností Milena snížit svůj význam, když začala mluvit o výzkumu pohádek¹ – protože i tím samozřejmě byla: badatelkou na poli pohádek.

Evropský výzkum pohádek má stopadesátiletou tradici a – protože se jedná spíše o interpretivní než o empirické odvětví vědy – odedávna byl a je náchylný k pronikání ideologických vlivů. Jako dítě romantismu zacházel raný výzkum pohádek s objekty svého bádání zcela samozřejmě jako s výrazem národní kultury: „Pohádky kdysi charakterizovaly osobité poetické smýšlení a záměry národa, a to bez cizích přísad,“ tak praví Wilhelm Grimm. Tento postoj měl v Evropě 19. století, a především v nesjednoceném Německu, samozřejmě také hluboký národně-politický rozměr a následně vyvolával u učenců nejrůznějších národů horlivou sběratelskou činnost. Svou pozornost někteří sběratelé zaměřili i na vypravěčské tradice Romů, ačkoli Romové své pohádky tradovali čistě ústním podáním, a sami je nezaznamenávali. Theodor Benfey, indolog a jeden z otců srovnávacího výzkumu pohádek, objevil souvislosti mezi evropskými a indickými typy pohádek (Benfey 1859) a díky tomu, že indolog Fridrich Pott (1844/45) identifikoval romštinu jako jazyk indického původu, nepochybovali ani největší sběratelé pohádek již na přelomu 19. a 20. století o tom, že zlatý fond indických pohádek do Evropy přinesli a po v celém kontinentu rozšířili právě Romové.

Sběratelskému nadšení této epochy vdčíme mimo jiné i za záznamy romských pohádek Friedricha Müllera (1869), Franze Miklošiče v Maďarsku (70. léta 19. století), Barbu Constantinesca v Rumunsku (1878) a Rudolfa von Sowy na Slovensku (1887), dále za sbírky Francise Groomea (1899), později Johna Sampsona (1907-1930) a jeho žákyně Dory Yates (1936, 1948) v Anglii, Berharda Gilliata-Smithe v Bulharsku (1915-16), a mnoha dalších. Francis Groome také ve své antologii *Gypsy Folk-Tales* uvádí i odkazy na nejrůznější prameny a texty jiných sběratelů. Groom a Yatesová navíc uvádějí odkazy na různé ztracené materiály, jakým

¹ Viz Hübschmannová (1996:72)

| Chmelov, Slovensko, 1999 | foto Pavla Kříženecká |

je například sbírka Izydora Kopernického z Polska nebo materiál Ivanoviče Kounavina z Ruska. Do stejné kategorie spadá nejspíše i materiál Alexandra Paspatiho, o němž se domníváme, že měl k dispozici mnohem více textů vztahujících se k romským dialektům Rumélie, než uvádí v příloze své gramatiky (1870).

V moderním poválečném světě už ale svébytnost romských pohádek nebyla žádoucí. Dokonce i v nejdůležitějším publikačním orgánu romských pohádek,

v *Journal of the Gypsy Lore Society*, byl Romům od pozdního 19. století upřen jakýkoli vlastní kulturní statek s výjimkou jazyka. Také jejich pohádky byly nahlíženy stále více pouze jako barevná mozaika motivů a typů, převzatých výhradně od většinových národů Evropy. Na západě, dokonce ani v angloamerickém prostoru, nebyli Romové vnímáni jako samostatné etnikum. Z toho důvodu o romských pohádkách a jejich dosavadním výzkumu mlčí i standardní dílo amerického výzkumu pohádek padesátých a šedesátých let, Dorsnův *Folklore Research around the World* (1961). Ve výzkumu pohádek se prosadila finská škola, v jejímž čele stáli Julius a Kaarle Krohnovi a Antti Aarne. Tak se stalo, že „prabible“ výzkumu pohádek a jejich motivů, totiž Antti Aarneho dílo *The Types of the Folktale – A Classification and Bibliography*, které vyšlo poprvé v r. 1910 a znovu pak začátkem šedesátých let 20. století, důkladně přepracované a rozšířené Stithem Thompsonem (Aarne & Thompson 1961), sice vyhodnocuje všechny myslitelné evropské a indické pohádkové prameny, romské pohádky a jejich prameny však naprosto pomíjí (stejný osud potkal i bulharské národní pohádky – viz Mode 1987). A to přesto, že Aarne indický původ mnoha pohádek nadále nezpochybňuje (Aarne 1973). Výzkum pohádek tedy všude na světě pracuje se standardním dílem, podle něhož zlatý fond pohádek národa, který si obzvláště potrpí na jejich vyprávění, jednoduše neexistuje.

Komunistické režimy ve státech bývalého východního bloku popíraly kulturní rozličnost různých etnik ve svých zemích, včetně Romů, a pokoušely se zacházet se všemi svými obyvateli podle jednoho „socialistického kopyta“. Pro výzkum pohádek v těchto regionech to znamenalo, že příběhy vyprávěné a tradované mezi Romy byly prezentovány čistě jako národní lidová kultura dané země. Například József Vekerdi (1985) v Maďarsku na základě jmen hrdinů pohádek různých skupin Romů argumentoval, že neexistuje žádný korpus vlastních

specificky romských pohádek, neboť všechna jména jejich hrdinů jsou převzatá. Jména hrdinů sice romští vypravěči ve všech zemích z bohatého fondu pohádek ve svém okolí velmi ochotně přejímají a včleňují je do svých pohádek, takto označované postavy však mají přirozeně se svými předlohami společné jen jméno a typově jim odpovídají jen zřídka. Navzdory shodným jménům jednotlivých protagonistů je proto mnohé romské pohádky jen stěží možné klasifikovat podle typového katalogu Aarne-Thomsona. Přesto József Vekerdi vyvozuje: „Užívaná jména dokazují, že neexistuje společný fond romských pohádek.“ (1985:94)

Pro svěbytnou romskou kulturu tedy nebylo ani na jedné straně železné opony místo. To zjistila i mladá indoložka Milena Hübschmannová, která se v padesátých letech v Praze začala zabývat romštinou. Také Jiří Lípa, který Milenu zpočátku podporoval v jejím lingvistickém snažení, považoval, stejně jako mnozí jiní, kulturní tradice Romů za převzaté od příslušného většinového národa. Když se Milena tváří v tvář bídě Romů začala zcela automaticky pro Romy sociálně angažovat, zjistila, že komunistická strana o ně nemá zájem. Naopak, dvacetistránkový dopis, který mladá indoložka v naději na pomoc zaslala ústřednímu výboru komunistické strany, neměl žádný výsledek. Tedy s výjimkou toho, že byla Milena v roce 1958 označena za „cikánskou buržoazní nacionalistku“, což ji vedlo k dramatickému politickému vystřízlivění (Fennesz-Juhász & Cech 2005: 18).

Přestože byly tedy na východě projevy kulturní svěbytnosti Romů oficiálně vnímány jako vysoce nežádoucí a romské pohádky podle obecných norem o pohádkových motivech vůbec neexistovaly, sbíraly a zpracovávaly se tyto pohádky v posledních padesáti letech v mnoha zemích překvapivě horlivě – často i na vlastní pěst. Jedním z takto působících neúnavných idealistů byla, vedle Mozese Heinschinka, Radeho Uhlíka nebo Lva Čerenkova, i Milena Hübschmannová. Pohádky vyprávěné Romy, se kterými se spřátelila, zaznamenávala již mezi lety 1953–56 po celém tehdejší Československu, aniž měla k dispozici magnetofon nebo jinou podporu zvnějšku. Po ukončení studia v roce 1956 nemohla půl roku sehnat práci, a nakonec v prosinci 1956 začala pracovat ve státním Československém rozhlasu v Praze, v literární a divadelní redakci. To jí mimo jiné umožnilo nahrávat Romy za pomoci rozhlasové techniky.

Unikátní vhled do tradice vypravěčského umění slovenských Romů získala Milena Hübschmannová během svého půlročního pobytu v romské osadě Rakúsy na severovýchodním Slovensku (1968/69). Roku 1970 pořídila magnetofonové záznamy autentických vyprávění pohádek na jednom pražském dělnickém sídlišti a v roce 1973 pak pod názvem *Romské pohádky* svůj sebraný materiál publikovala, bohužel jen jednojazyčně a bez přepisu původních záznamů. V úvodu své sbírky Milena zevrubně shrnula své dosavadní poznatky a zkušenosti s vypravěčským uměním Romů, zmiňuje typologii romských pohádek, roli vypravěče a typické rysy a motivy rom-

ských pohádek. Detailně se věnovala bohatství metafor a symbolů a vypracovala přehled shod jednotlivých aspektů romských pohádek s podklady z Indie. V předmluvě se zabývá také popisem průběhu „profesionálních“ vypravěčských večerů a celkovou situací vypravěčské tradice v daném okamžiku. Podle jejích závěrů byla vypravěčská kultura v sedmdesátých letech 20. století v Československu sice ještě živá, ale začala již prodělávat proměnu, způsobenou šířením televizního vysílání s tím, jak byla postupně elektrifikována i romská sídliště. *Romské pohádky* představovaly první zveřejnění a vědecké zpracování slovenských romských pohádek od roku 1887 (von Sowa, Göttingen). Další práce Mileny Hübschmannové věnované romským pohádkám následovaly v osmdesátých letech (Hübschmannová, Gilsenbach 1983).

Význam této sběratelské činnosti, prováděné většinou bez nároku na honorář, je nedocenitelný. Roku 1983 postavil Heinz Mode proti Thompsonově katalogu typů, který poznamenal výše zmíněný ideologický lapsus, obsáhlý čtyřsvazkový výbor romských pohádek z celého světa. Heinz Mode zde vyhodnotil obsáhlé staré sbírky romských pohádek i mnohé jednotlivé publikace. Milena Hübschmannová se na celém díle významně podílela – zpracovala celou jednu třetinu materiálů publikovaných v této práci (šedesát sedm z téměř dvou set pohádek obsažených ve výboru). Na jedné straně pracovala s pohádkami tzv. slovenských Romů ze svého vlastního sborníku, které nahrála, přepsala a přeložila. Na straně druhé měla k dispozici obsáhlý materiál Rade Uhlíka z Bosny, který Modeovu sbírku podstatně obohatil. Rade Uhlík sbíral romské pohádky na Balkáně desítky let a z části je též publikoval (Uhlík 1957), jejich transliteraci však přenechal Modeovi a Hübschmannové, která je pro Modeho sborník přeložila a okomentovala. V situaci, kdy dosud nebyla provedena revize katalogu typů Aarne-Thompsona a kdy dosud chybí i odpovídající katalog typů romských pohádek, má Modeova sbírka pro výzkum pohádek zásadní význam. Obsahuje totiž mimo jiné i soubor vyprávění těch skupin Romů, kteří v průběhu válek na Balkáně přišli o svá bydliště, byli rozptýleni a tudíž dnes již neexistují jako uzavřené skupiny. Lze tedy jen stěží očekávat, že by jejich dřívější vypravěčské tradice žily dále, nehledě na to, že je nemožné je zdokumentovat.

Spolupráce s Heinzem Modem vedla k tomu, že se Milena romskými pohádkami začala zabývat velmi intenzivně a jakožto indoložka si přirozeně povšimla paralel s indickými pohádkami. Nejčastější romské pohádky Modeovy sbírky, tj. takové, které byly zaznamenány na více než deseti místech, mají všechny jednu nebo dokonce více indických obdob. Pohádky, které se v Modeově sborníku vyskytly alespoň několikrát, ne však víc než desetkrát, jsou doloženy jak v indickém tak i v iránském a tureckém prostoru. Analýze některých aspektů pohádek se Milena Hübschmannová věnovala ve svém článku *The Treasure of Romani Folk Tales*. Například stereotypní opakování zde označila za prvek typu mantry (1996:72). Na tomto místě je vhodné

poznámenat, že u tohoto konkrétního prvku jde spíše zřejmě o důsledek ústního předávání pohádek, tedy o prvek, který napomáhá zapamatovatelnosti. V článku také Milena Hübschmannová podporuje teorii o existenci celoevropského fondu pohádek, který je společný pro všechny národy. V tom se shoduje s německou etnoložkou Köhler-Zülchovou (1992:74): „*European folk tales are an itinerant international treasure.*“ (Evropské lidové pohádky jsou putovní mezinárodní pokladnicí.) Zatímco tento aspekt Milena již stručně nastínila v předmluvě k *Romským pohádkám*, ve své publikaci *The Treasure of Romani Folk Tales* (1996) se zabývá velmi podrobně otázkou, zda, a do jaké míry Romové tradováním a šířením indo-iránsko-orientálních pohádek v Evropě ke vzniku tohoto společného fondu pohádek přispěli. Konkrétními odkazy na výměnu vyprávění mezi Romy a Neromy zde podporuje tezi východo-západního transferu, kterou v předmluvě ke své sbírce pohádek zastává i Heinz

Mode. Ve zmíněném článku dále Milena výstižně zkonstatovala, že mezi pohádky zdokumentované v Modeově sbírce nebyly zařazeny dlouhé magické hrdinské příběhy. Právě tyto příběhy jsou ale pro Romy zvláště charakteristické a vykazují mnohé paralely k indickým pohádkám. Obecné etnografické posouzení romských pohádek tedy proběhlo na základě selektivního výběru textů. Metoda výběru záznamu předem preferovala jen krátké, přímočaré, anekdotické příběhy, nikoli reprezentativní texty. Naproti tomu Milena se zabývala právě dlouhými hrdinskými příběhy, jejichž vyprávění často trvalo celou noc. Vypracovala charakteristiku jazyka a motivů těchto pohádek a poukázala na jejich paralely s motivy a standardními formulacemi indických pohádek.

Milena Hübschmannová ve svých publikacích zároveň dokumentovala i tradice samotného vyprávění (1973, 1983, 1985, 1996, 2000), což je ze socio-kulturního hlediska velmi významné. Předtím, než se začaly používat zvukové nosiče, neměli sběratelé pro záznam vyprávění jinou možnost, než pohádky zapisovat. Proto je mluvčí musel pomalu a zřetelně diktovat – což ovšem nebyla autentická vypravěčská situace. To se projevilo v tom, že vypravěč šetřil ve vyprávění údaji o tom, kdy, kde a jak se děj odehrává. Diktované pohádky ve starých sbírkách jsou většinou krátké a přímočaře vyprávěné, v prepisech se neprojevuje chuť k fabulaci. Později, kdy již existovaly moderní metody záznamu, vznikaly sice objemné sbírky na zvukových nosičích jako např. sbírka *Heinschink*, současně však vypravěčské tradice mnohých skupin Romů začaly postupně vymírat. Za prvé byla během holocaustu celá jedna vypravěčská generace

| Přebal prvního vydání
Romských pohádek M. Hübschmannové
| Praha, Odeon, 1973 |

| Příprava natáčení | foto Iren Stehli |

Romů vyvražděna, a její absence je citelná i z hlediska absence nositelů tradiční kultury a romštiny jako rodného jazyka. Tradice vyprávění se tak podařilo předat jen v nepatrném rozsahu na několik málo přeživších. Za druhé byly v poválečné Evropě zbytky starých vypravěčských tradic čím dál tím víc vytlačovány novými médii – rozhlasem a televizí. A tak sice existují mnohé zprávy o dřívějších vyprávěních, ale žádné přímé záznamy autentického vyprávění k dispozici nemáme. Ze socio-kulturního hlediska je to

velkou ztrátou – při těchto vyprávěních bylo totiž i chování posluchačů, stejně jako jejich interakce s vypravěčem atp., vázáno určitým kodexem. Například v Maďarsku existovali poměrně dlouho profesionální vypravěči pro dospělé publikum. Když se ale začal repertoár velkých maďarských vypravěčů, jako jsou např. János Berki (Görög 1985) nebo Mihály Rostás (Grabocz & Kovalcsik 1988) zaznamenávat na magnetofon, autentické vypravěčské večery už přestaly mezi Romy v Maďarsku téměř existovat. Ačkoli János Berki byl ještě v sedmdesátých letech profesionálně činným vypravěčem, Veronika Görög se svými spolupracovníky zaznamenala jen několik jeho autentických vypravěčských představení. Podobně Guszti Szendrei, vypravěč oblíbený mezi vídeňskými Lováry (viz sbírka *Heinschink*), vyprávěl především za účelem soukromých nahrávek (Cech et al. 2001). Nahrávky profesionálních vypravěčských večerů s publikem, ať už velkého švédského vypravěče Taikona (Thillhagen 1973) nebo vypravěčů na Balkáně, jejichž pohádky zaznamenal Rade Uhlik (Uhlik 1957), prakticky neexistují. Dialogová a komunikační struktura těchto večerů, normy chování posluchačů, jejich reakce a vzájemná interakce s vypravěčem jsou zdokumentovány pouze u Mihálye Rostáse a u vypravěčské tradice maďarských olašských Romů (Grabocz & Kovalcsik 1988). Naproti tomu v Československu se vypravěčské umění Romů pěstovalo déle a za jeho komplexní dokumentaci vdčíme právě Mileně Hübschmannové. Zúčastnila se mnoha formálních i neformálních večerů (resp. nocí) a své zkušenosti veřejně publikovala. Její nahrávky dokumentují autentické události, čímž jsou v Evropě posledních třiceti let jedinečné. Jak uvedla na kongresu na téma vypravěčské umění Sintů a Romů v kontextu kultury evropské pohádky v Königsteinu (Strauss 1992: 153), nejdelší přepis souvislého magnetofonového záznamu pohádky, který kdy pořídila, čítá 105 stran.

První vydání Modeovy práce obsahovalo vedle vlastní předmluvy Heinze Modea i kapitulu Mileny Hübschmannové *Vyprávění pohádek a všední život slovenských Romů* (Lipsko, Insel Verlag 1983: 49-66), která vypravěčské situace detailně popisuje. V pozdějším, třísvazkovém vydání nakladatelství Drei Lilien Verlag Wiesbaden (1984) byla tato kapitola bohužel vypuštěna. Ještě v roce 1992 vypukla na již zmíněném kongresu o vypravěčském umění Sintů a Romů na toto téma bouřlivá diskuse mezi Ines Köhler-Zülchovou a zástupcem nakladatelství Insel-Verlag, který nedokázal vysvětlit, proč k tomuto vypuštění došlo, zvláště když podle všeobecného konsensu mají poznatky o sociálně-kulturním pozadí romských vyprávění pro pochopení pohádek u Neromů zásadní význam (Strauss 1992:160ff.).

Pro Milenu bylo charakteristické, že se zajímala o celou řadu oborů, a tak se neomezovala jen na dokumentaci vypravěčských tradic Romů a na analýzu jejich sociálně-kulturního pozadí. V publikacích jako *Oral Folklore of Slovak Roms* (1985) dokumentovala vypravěčskou situaci, kterou poznala při návštěvě jednoho slovenského Roma, žijícího u svých příbuzných v Praze. Podařilo se jí vytvořit a popsat typologii a stylistiku vyprávění pohádek slovenských Romů, která umožňuje srovnávání stylu mezi různými skupinami Romů. Zveřejnila rovněž studie, zabývající se jednotlivými prvky vyprávění, jako jsou přísloví a hádanky (1987, 2003, Hübschmannová a kol. 1985 a 1992). Podobnou analýzu obsahuje i rakouské vydání romských pohádek v nakladatelství Drava-Verlag (Halwachs a kol. 2000, Cech a kol. 2001, Fennesz-Juhász a kol. 2003), v těchto materiálech však zase chybí dokumentace narativních zvyklostí jako takových. V bohatosti korpusu přísloví, šprýmů, pohádek i údajů osvětlujících kontext vyprávění se materiálu vycházejícím z vypravěčských tradic slovenských Romů, pořízeném Milenou Hübschmannovou, vyrovná pouze sbírka *Heinschink* ve vídeňském Phonogrammarchiv rakouské Akademie věd (Fennesz-Juhász 1996), konkrétně část věnovaná izmirským Sepčidům. Tato sbírka je však publikována jen zčásti a na rozdíl od vyprávění slovenských Romů ještě není folkloristicky zpracována.

Dílo Mileny Hübschmannové k tématu výzkumu pohádek je tedy nejen velmi bohaté, ale i velmi mnohostranné. Nesmírnou dokumentaristickou hodnotu mají již jen samotné výsledky její sběratelské činnosti v oblasti záznamu jednotlivých pohádek. Jako spolupracovnice Heinze Modeho se dále významnou měrou podílela na nejobjemnějším díle současnosti o romských pohádkách. Milenina znalost pohádek byla hluboká a zahrnovala evropské stejně jako indické tradice. Její nadšení působilo inspirativně. K pohádce „Mrtvý společník“,² což je typ pohádky

2 Publikovaná v *Die schlaue Romni* (Fennesz-Juhász a kol. 2001). Viz recenze knihy v *Roamno džaniben* jevend 2005, s. 267 a násl. (Pozn. red.)

doložený už Paspatim roku 1873 pro Romy v Rumélii, tedy pro tureckou oblast, napsala autorce tohoto článku na pohlednici: „Čtu pohádky – fantastické! Mrtvý společník – jak hrdina přivedl princeznu k tomu, aby promluvila – to je do nejmenšího detailu rádzasthánská pohádka, kterou jsem právě teď četla...“

Milenino nadšení bylo natolik strhující, že díky její iniciativě začali Romové v Čechách tvořit svou vlastní literaturu. Již v předmluvě k dílu *Romské pohádky* (1973) vyjádřila Milena naději, že Romové svůj bohatý zlatý fond pohádek sami zaznamenají písemně dříve, než upadne v zapomnění. Doufala, že se včas najde romská obdoba bratří Grimmů či Karla Jaromíra Erbena. Na základě její iniciativy skutečně Romové začali své literární nápady zapisovat, počínaje pohádkami – dosud jen ústně vyprávěnými – přes životopisné příběhy až po anekdoty a verše. Bez Mileny Hübschmannové by tak neexistovaly nejen doklady vypravěčského umění a tradic slovenských Romů, ale možná ani autorská literatura této skupiny Romů.

Z německého originálu přeložila Jarmila Straková

Literatura

AARNE, Antti. Ursprung der Märchen. In *Wege der Märchenforschung*. Ed. Felix Karlinger. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1973.

AARNE, A. – THOMPSON, S. *The Types of Folktale: A Classification and Bibliography*. 2. vyd. Helsinki: 1961

BENFEY, Theodor (ed.). *Pantschatantra*. Hildesheim: Georg Olms Verlag, 1966.

CECH, P. – FENNESZ-JUHASZ, Ch. – HALWACHS, D. – HEINSCHINK, M. (ed.). *Fern von uns im Traum... Te na dikhas sunende...: Märchen, Erzählungen und Lieder der Lovara*. Klagenfurt: Drava, 2001.

CONSTANTINESCU, Barbu (ed.). *Probe de limba si Literatura Tiganilor din Romania*. Bukuresti: 1878

DORSON, Richard M. *Folklore Research around the World*. Bloomington: 1961.

FENNESZ-JUHASZ, Christiane. Tondokumente europäischer Roma. Die 'Sammlung Heinschink' im Phonogrammarchiv der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. In *Handbuch zur Tsiganologie*. Ed. J. S. Hohmann. Frankfurt am Main: Peter Lang, 1996, s. 272-281.

FENNESZ-JUHASZ, Ch. – CECH, P. Milena Hübschmannová (1933-2005). *dROMa*. 2005, 07, Graz & Mischendorf: Verein Roma-Service, 2005.

- FENNESZ-JUHASZ, Ch. – CECH, P. – HALWACHS, D. – HEINSCHINK, M. (ed.). *Die schlaue Romni. E bengali Romni: Märchen und Lieder der Roma. So Roma phenen taj gi-laben*. Klagenfurt: Drava, 2003.
- GILLIAT-SMITH, Bernhard. Report on the Gypsy Tribes of North-East Bulgaria. *Journal of the Gypsy Lore Society, New Series*, 1915, 9.
- GÖRÖG, Veronika. Tales of János Berki told in Gypsy and Hungarian. *Hungarian Gypsy Studies*. 1985, 3.
- GRABÓCZ, G. – KOVALCSIK, K. Mihály Rostás, a Gypsy Story-Teller. *Hungarian Gypsy Studies*. 1988, 5.
- GROOME, Francis H. *Gypsy folk-tales*. London: 1899.
- HALWACHS, D. – GÄRTNER-HORVATH, E. – WOGG, M. *Der Rom und der Teufel – O Rom taj o beng: Märchen, Erzählungen und Lieder der Roma aus dem Burgenland*. Klagenfurt: Drava, 2000.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. Märchenerzählen und Alltagsleben bei den slowakischen Rom. In *Zigeunermärchen aus aller Welt*. Ed. Heinz Mode. Leipzig: Insel Verlag, 1983, s. 49-66.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. Oral folklore of Slovak Roms. *Lacio drom*. 1985, 22, 6, s. 61-70.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. *So hin po svetos jek buter?* Praha: ÚKDŽ, 1987.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. The treasure of Romani folk tales. *Roma*. 1996, 44-45, s. 68-79.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. Oral Tradition and Literature in Roma Culture. In *Life in black and white*. Ed. Zdenka JARABOVÁ, Eva DAVIDOVÁ. Praha: Gallery. s. 123-156.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. *Hin man ajsi čhaj, so...* Praha: Fortuna, 2003.
- HÜBSCHMANNOVA, M. – GILSENBACH, E. – GILSENBACH, R. *Janitschek im Räu-erschloss: Märchen slowakischer Roma*. Berlin: 1983.
- HÜBSCHMANNOVÁ, M. – ŠEBKOVÁ, H. – ŽIGOVÁ, A. *Lačho lav sar maro – Dobré slo-vo je jako chleba*. Praha: 1985.
- HÜBSCHMANNOVÁ, M. – ŠEBKOVÁ, H. – ŽIGOVÁ, A. *Godaver lava phure Romendar*. Praha: Apeiron, 1992.
- MIKLOSICH, Franz. *Beiträge zur Kenntnis der Zigeunermundarten. Sitzungsberichte der philologisch-historischen Klasse der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu Wien*. Wien: 1874–1878.
- MODE, Heinz (ed.). *Zigeunermärchen aus aller Welt*. Leipzig: Insel Verlag, 1983.
- MODE, Heinz (ed.). *Zigeunermärchen aus aller Welt*. 3 Bde. Wiesbaden: Drei-Lilien, 1984.
- MODE, Heinz. Kommentar. In *Bulgarische Märchen*. Ed. Elena Ognjanowa. Leipzig: Insel Verlag, 1992, s. 445-447.

- MUELLER, Friedrich. *Beiträge zur Kenntnis der Rom-Sprache. Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu Wien*. 1869, 61, 1, s. 149-206.
- PASPATI, Alexandre G. *Études sur les Tchinghianés ou Bohémiens de l'Empire Ottoman*. Osna-brück: 1973.
- POTT, August F. *Die Zigeuner in Europa und Asien: Ethnographisch-linguistische Untersuchung vornehmlich ihrer Herkunft und Sprache*. Leipzig: 1965.
- SAMPSON, John (ed.). *Welsh Gypsy folk tales*. Liverpool: Gypsy Lore Society, 1907-1930.
- VON SOWA, Rudolf. *Die Mundart der slovakischen Zigeuner*. Göttingen: 1887.
- STRAUSS, Daniel (ed.). *Die Sinti/ Roma-Erzählkunst im Kontext europäischer Märchenkultur. Berichte und Ergebnisse einer Tagung*. Schriftenreihe des Dokumentations- und Kulturzentrum Deutscher Sinti und Roma. Heidelberg: 1992.
- TILLHAGEN, Carl Herman (ed.). *Taikon erzählt Zigeunermärchen*. Zürich/ München: Artemis, 1973.
- UHLIK, Rade. Ciganske priče. *Džepna knjiga*. Sarajevo: 1957, s. 5-14.
- VEKERDY, József. Names and Roles of the Heroes of Gypsy Folk Tales in Hungary. *Lacio Drom*, 1985, 6, s. 91-94.
- YATES, Dora (ed.). *XII Gypsy Folk-Tales collected by John Sampson*. Newtown: Gregynog Press, 1933.
- YATES, Dora (ed.). *A Book of Gypsy Folk-Tales*. London: Phoenix House, 1948.

Zusammenfassung

Milena und die Märchenforschung

Milena Hübschmannová's Werk zur Märchenforschung ist unwahrscheinlich reichhaltig, vielseitig und von unschätzbarem dokumentarischem Wert, obwohl sie dies oft herunterspielte.

Die europäische Märchenforschung hat eine lange Tradition. Roma zeichneten ihre Märchen nicht selbst auf, aber es gab viele Nichtroma, die sich damit befassten. Vor allem dank dem Indologen Theodor Benfey zweifelte man seit dem Ende des 19. Jahrhunderts nicht mehr daran, dass Roma nach Europa indisches Märchengut mitgebracht haben. Doch die europäische Märchenforschung ist vor allem ein interpretatorischer Zweig der Wissenschaft und deshalb anfällig für ideologische Unterwanderung.

Im Nachkriegseuropa war eine Verknüpfung der Romamärchen mit ihrer indischen Herkunft vielfach nicht opportun. Auch die zwei Standardwerke *Folklore Research around the World* (1961) von Dorsons und *The Types of the Folktale - A Classification and Bibliography* (1910) von Antti Aarnes ignorieren weitgehend die Roma-Märchen und deren indische Quellen.

Dazu waren die Roma in den ehemaligen Ostblockstaaten noch offiziell nicht einmal als Ethnie anerkannt, und ihr Erzählgut zählte mit zur Volkskultur des betreffenden Landes. Z.B. Jozsef Vekerdi (1985) behauptet anhand von Heldennamen in den Roma-Märchen, dass die Roma die Grundtypen ihres Märchengutes von europäischen Völkern entlehnt hätten.

Milena Hübschmannová fing in den 50er Jahren an, sich mit dem Romanes zu befassen und gleichzeitig engagierte sie sich für die soziale Lage der Roma. Durch die Reaktion der Behörden auf ihr Engagement erfuhr sie aber dann eine einschneidende politische Ernüchterung. Trotzdem sammelte sie unermüdlich u. a. in der Slowakei Roma-Märchen, seit 1956 dank ihrer Arbeit beim Rundfunk mit einem Aufnahmegerät und Rundfunktechnikern. Aus ihren Tonaufnahmen stellte sie dann 1973 die Sammlung *Romské pohádky* (Märchen der Roma) zusammen, in dessen Einleitungsteil sie umfassende Informationen über die Erzählerkultur, Märchentypen und deren Merkmale und Motive darlegt. Seit von Sowas Publikation (1887) waren *Romské pohádky* die erste wissenschaftliche Auswertung slowakischer Roma-Märchen.

1983 beteiligte sie sich an der vierbändigen Sammlung von Roma-Märchen aller Welt von Heinz Mode. Sie wertete sowohl ihre eigenen Sammlungen aus, als auch die von Rade Uhlik aus Bosnien. Und 1996 publizierte sie ihr Werk *The treasure of Romani Folk Tales*, in dem sie sich mit der Frage befasst, ob und wie Roma dem gesamt-europäischen Märchenschatz beigetragen haben.

Unbestritten bedeutend in soziokultureller Hinsicht war die Dokumentation von traditionellen Erzählsituationen. Anfangs kollidierte freilich die Erzähltradition mit den mangelnden Aufnahmemöglichkeiten. Die diktierten Heldenmärchen waren durch das Diktieren kurz und linear. Erst dank Tonträgern wurde es möglich, einen ganzen Heldenepos aufzunehmen, der auch eine ganze Nacht dauern konnte. Doch die Nazis ermordeten eine ganze Generation von Roma, und somit von Trägern der Erzählerkunst. Für den Rest dieser Tradition wurden zum Teil die Massenmedien zum Verhängnis. Nur Milena Hübschmannová haben wir es zu verdanken, dass es Aufnahmen von authentischen Erzählereignissen gibt. Für andere Märchenforscher, wie z.B. Mozes Heinschink, erzählten die professionellen Erzähler meistens ohne Publikum nur zum Zweck der Aufnahme. Bei diesen Aufnahmen war es aber nicht möglich den Verhaltenskodex der Zuhörer oder deren Interaktionen mit dem Erzähler zu beobachten. Dieses wurde überwiegend nur von Milena Hübschmannová dokumentiert und ausgeführt.

Milena befasste sich auch mit der Typologie des Erzählgutes, mit der Stilistik der Roma-Märchen als auch mit Sprichwörtern oder z.B. Rätseln. Und es ist ihr gelungen, die Roma selbst zu motivieren, ihre literarischen Einfälle zu Papier zu bringen.

Eva Zdařilová